

УДК 1(091):378.4(477.74):027.7“1817/...”

Г. П. Бахчиванжи,

зав. інформаційно-бібліографічним відділом Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна;

В. С. Єлпатьівська,

провідний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

**ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ В ОДЕСЬКОМУ
(НОВОРОСІЙСЬКОМУ) УНІВЕРСИТЕТІ (НА МАТЕРІАЛАХ
ФОНДІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА)**

З 90-х років минулого століття на теренах нашої країни почали досліджувати феномен інституціалізації філософської культури XIX – XX ст., який пов'язаний з діяльністю викладачів, що працювали в учбових закладах. Наше звернення до цієї тематики спонукала виставка, яка відбулася у 2010 році за темою «Розвиток філософії в Одесі», де на огляд відвідувачам було представлено ряд філософських праць учених Одеського (Новоросійського) університету.

Мета даної статті – означити представників університетської філософії та показати їх доробок. Частина з них зробила вагомий внесок в обґрунтування та поширення філософської думки на Україні.

Ключові слова: Рішельєвський ліцей, Новоросійський університет, Одеський національний університет, університетська філософія, філософська думка, історія філософії, логіка, психологія.

На початку XIX ст. вищі навчальні заклади стають важливими центрами, де починається формування і розвиток історико-філософської науки в Україні. Серед них неабияке місце займає і Новоросійський університет, який було засновано у 1865 році у складі трьох факультетів. На історико-філологічному факультеті було створено кафедру філософії, яку очолив професор Рішельєвського ліцею Роберт Васильович Орбінський. З цього часу і до революції наука філософія стає загальною дисципліною, яка читалась на усіх факультетах університету. Серед відомих професорів, які викладали філософію в Новоросійському університеті, були й імена світового значення, такі як М. Я. Грот, М. М. Ланге, Г. В. Флоровський, С. Л. Рубінштейн та ін.

Але ж якщо говорити про розвиток філософської науки у нашому регіоні, то справедливо буде згадати і про перші учбові заклади та їх викладачів, які, на наш погляд, теж закладали перші підвалини філософської думки на теренах нашої країни. Це Комерційна гімназія та Рішельєвський ліцей, де вже тоді практикувалось викладання логіки, психології, естетики, моральності та філософської граматики [23, с. 113-114].

Пальму першості у цій справі слід віддати викладачу Комерційної гімназії, а згодом Рішельєвського ліцею Івану Івановичу Дудровичу.

І. І. Дудрович (1782-1843) – професор філософії. За походженням був із карпато-росів, мав духовне звання. Іван Іванович – молодший брат відомого філософа Андрія Івановича Дудровича, ректора Харківського університету. У 1812 році І. І. Дудрович закінчив Слобідську українську гімназію і вступив до Харківського університету, де вивчав риторику, поезію, російську, латинську і німецьку словесності, естетику, археологію, педагогіку, російську історію та географію, всесвітню, стародавню та нову історію з її критикою, а також науки морально-політичного відділення. Після закінчення університету він отримав диплом зі ступенем кандидата філософії і був призначений вчителем словесності до Одеської комерційної гімназії (1815), де деякий час викладав історію та географію. З відкриттям Рішельєвського ліцею І. І. Дудрович став ад'юнктом ліцею (1817). Спочатку він обіймав посаду професора російської та латинської словесності, згодом його затвердили професором філософії [24, с. 352]. І. І. Дудрович читав курс логіки, психології та моральної філософії. Предмети викладав за своїми конспектами, спираючись на твори Карпе, Снелля, Шада, Гиллебранда, Мемеля, Клейна та ін. [32, с. 2]. Його уроки завжди були пронизані моральністю, релігійністю та глибоким переконанням. І. І. Дудрович входить до числа тих, кому Рішельєвський ліцей був найбільше зобов'язаний своїм початковим розвитком, особливо у перші роки свого заснування. Професор три рази обіймав посаду директора ліцею, був членом його правління та виконував обов'язки: вченого секретаря (1826-1827), окремого цензора (1829-1832), старшого члена Одеського цензурного комітету, брав активну участь у громадському житті. В день відкриття ліцею виголосив промову латинською мовою [26, с. 72-73].

Серед учених, з іменами яких можна пов'язати становлення професійної філософії на півдні України, слід назвати учня І. І. Дудровича, випускника філософського відділення Рішельєвського ліцею, більш відомого як славіста – Костянтин Петрович Зеленецький. **К. П. Зеленецький (1812-1858)** – професор російської словесності, надвірний радник, магістр філософії Імператорського Московського університету. Був автором теоретичних публікацій, у яких розвивав ідеї шеллінгіанства. Своєю старанністю та успіхами в науках ще за часів навчання в ліцеї звернув на себе увагу своїх викладачів, а саме професора І. І. Дудровича. Для продовження навчання К. П. Зеленецький був відряджений у Московський університет (1833), де вже через рік склав іспит на кандидата словесних наук та отримав ступінь магістра (1837). Згодом він був допущений до викладання російської словесності у Рішельєвському ліцеї. За своїми конспектами Костянтин Петрович читав курси: «Історія загального красномистецтва до Данте», звертаючи особливо увагу на праці Гомера, переважно на його лірику та драму, а також на час Августа, Данте, Шекспіра, Гете та на сучасну літературу. Викладав «Історію руської літератури» та курс «Загальне філософське мовознавство з додатком до мови російської». Окрім цих предметів постійно практикував студентів у перекладах, проводив критичні розбори творів.

Вчений відрізнявся бажанням працювати, писати, друкуватися. Уже в 40-х роках XIX ст. вийшли його фундаментальні праці, які стали серйозними учбовими путівниками для гімназій та університетів. Хоча його учбово-літературна діяльність переважно була присвячена історії літератури та мови, К. П. Зеленецький відомий нам ще і як автор цілого ряду філософських робіт, таких як: «Система и содержание философского языкоучения, с приложением к языку русскому» (СПб, 1841), «Об общем законе жизни духа человеческого», «Об основе знания, его пред-

елах и значении», «О месте занимаемом логикой в системе философии», «О логике как о систематическом целом и как о науке, объясняющей факты мышления и знания».

У фондах НБ ОНУ імені І. І. Мечникова поряд з творами К. П. Зеленецького з філології зберігаються і його філософські праці – «Опыт исследования некоторых теоретических вопросов» (1835-1836) та «Система и содержание философского языкоучения, с приложением к языку русскому» (1841).

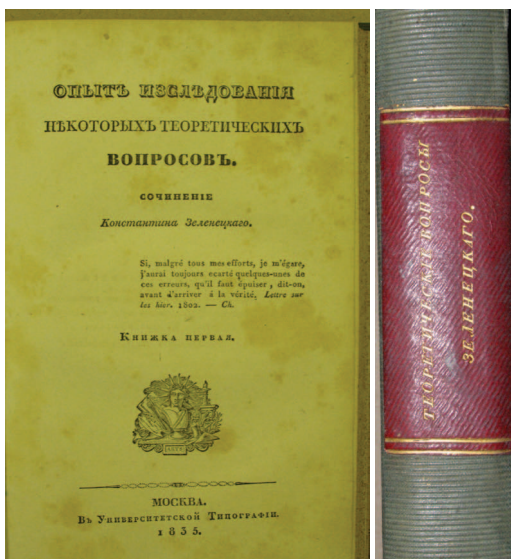
«Опыт исследования некоторых теоретических вопросов» – це перша серйозна робота вченого, яка була написана ще за студентських часів. Над дослідженням цієї теми автор працював протягом п'яти років, про що

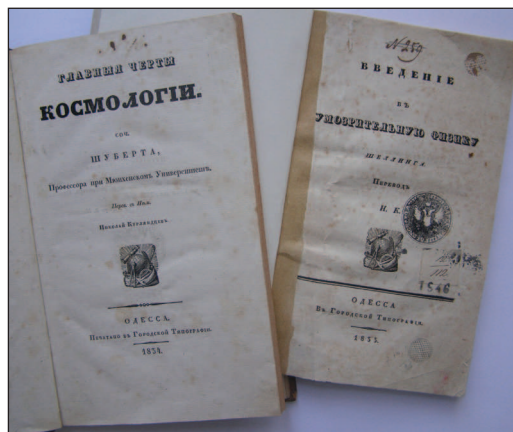
свідчать дати наприкінці кожного розділу. Видання складається з чотирьох книг. У першій книзі простежується зв'язок філософії з іншими науками – логікою, географією, політичною історією. У другій книзі, присвяченій філологічній науці, розглядається питання словесності, риси філософської граматики, а також три роди драматичної поезії. В третій книзі мова йде про знання та логічну думку. А в четвертій автор робить висновок про загальний закон життя духу. В передмові вчений зізнається, що бажає відкрито висловити свої думки та плоди своєї праці.

«Система и содержание философского языкоучения, с приложением к языку русскому» – це конспект лекцій, який було надруковано у 1841 році типографією Імператорської Російської Академії у Санкт-Петербурзі. Робота має присвячення – вона була адресована Дмитру Максимовичу Княжевичу, попечителю Одеського учбового округу. Книга складається зі вступу та двох основних частин. У першій частині – «Теория образования слова человеческого» – автор розглядає значення слова людського у відношенні до мислення, звуки людського голосу, різні форми слова людського. У другій – «Теория развития слова человеческого» – досліджує походження слова людського, а також причини появи різних мов та їх розгалуження, систему розгалуження мов земної кулі.

У своїх працях К. П. Зеленецький намагався здійснити свого роду синтез вчення Канта і Шеллінга, доходячи висновку про те, що закони буття та закони пізнання є рівноцінні законам розуму. Духовність та розумність для нього – в сутності тотожні між собою [42, с. 492].

Професор К. П. Зеленецький, як і його попередник І. І. Дудрович, брав активну участь у громадському житті, був цензором Одеського цензурного комітету (1837–1850), дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей (з 1842), членом Імператорського російського географічного товариства, членом-кореспондентом Археологічного товариства в Санкт-Петербурзі та Сербського літературного товариства в Белграді.

Свій внесок у розвиток філософської думки зробив і колега К. П. Зеленецького професор Микола Дмитрович Курлянець.

М. Д. Курлянець (1802-1835) – кандидат Московського університету, надвірний радник, який працював свого часу у Рішельєвському ліцеї, викладаючи фізико-математичні і військові науки.

Вчений перебував під впливом Шеллінга, дотримуваяся позицій об'єктивного ідеалізму, близьких до пантеїзму романтичної традиції. Визнавав ідеальну єдність світу, єдність людини і природи як єдиного організму.

Будучи прибічником дедуктивно-синтетичного методу в дослідженні природи, критично ставився до всеіндуктивізму, метафізичних поглядів, захищав єдність і взаємозв'язок усіх явищ природи та її динамічного розвитку. Не погоджувався з природознавцями, які підрозділяли природу на ізольовані світи і підміняли закони вигадками, водночас цінував вчення Коперника, Галілея та Ньютона.

У своїх нарисах Дмитро Чижевський зазначає: «М. Д. Курлянець для перекладів вибирав дійсно класичні твори. Тому Одеса збагатилася російською літературою досить важливими перекладами» [46, с. 79]. Щоправда, українська філософська культура збагачувалася від цього не надто плідно, оскільки уряд Російської імперії на той час забороняв публікацію філософської літератури, в тому числі й перекладної, українською мовою. Але ж наші вчені, як бачимо, успішно пропагували філософські праці німецьких просвітників, тим самим поширюючи філософські вчення в Україні. Професор М. Д. Курлянець здійснив переклад визначних філософських творів Шеллінга «Введение в умозрительную физику» (Одесса, 1833), Шуберта «Главные черты космологии» (Одесса, 1834), Шуве «Физическая география» (Одесса, 1835), Стефанса «О постепенном развитии природы» (Одесса, 1835). У фондах Наукової бібліотеки з названих робіт М. Д. Курлянцева є тільки дві, та й ті зберігаються лише по одному примірнику – це: «Введение в умозрительную физику», «Главные черты космогонии». Обидві роботи невеликі за обсягом, друкувались в Одеському видавництві – «Городская типография».

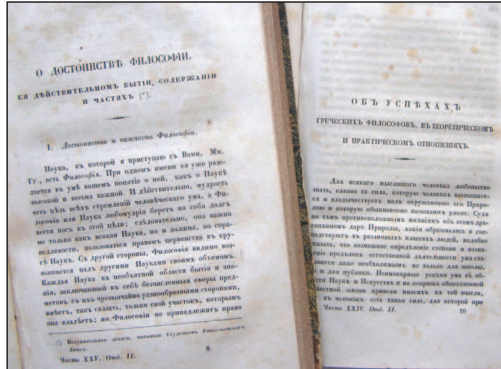
Серед філософів Південної Пальміри треба згадати ім'я представника романтичного шеллінгіанства Йосипа Григоровича Міхневича. **Й. Г. Міхневич (1809–1885)** – професор філософії, статський радник, магістр богослов'я та словесних наук. Народився у Володимирському повіті, Волинської губернії у сім'ї священика. Закінчив Волинську семінарію, Київську духовну академію (1833). Один рік читав там лекції (1838). У 1839 році був призначений професором Рішельєвського ліцею, де читав усі філософські дисципліни, а саме: «Психологію» по керівництву Фрідріха Фішера та обох Карусів і Мішеля; «Логіку» по власному конспекту; «Естетику» по керівництву Фікера; «Історію філософії» по керівництву Теннемана, Риттера, Рикснера та Мішеля.

У Рішельєвському ліцеї вчений працював майже 20 років. За цей час перебував на посаді Інспектора ліцею (1841-1845, 1850), радника правління (1847-1850),

був членом ліцейського будівного комітету (1849), членом Одеського товариства історії та старожитностей (з 1843), займався виданням Новоросійського календаря (з 1841).

У своїх філософських поглядах був близький до Шеллінга і Гегеля. Виявляв інтерес до сучасної філософії та її пізнання. На думку Й. Г. Міхневича, філософія важлива не тільки як всяка наука, але і повинна, за справедливостю, користуватися правом першості в колі наук [27, с. 8]. «... філософія для професора Й. Г. Міхневича, звернення

свідомості на саму себе, наука про свідомість. Свідомість же виявляється в прагненні від людини до світу, в прагненні від світу до людини і прагненні від того і іншого до Бога. А тому в ролі частин філософії у нього виступають психологія (наука про душу), логіка (наука про мислення) і метафізика (наука про пізнання ідеальної сторони речей), яка в свою чергу, поділяється на теологію, космологію, та антропологію [42, с. 492].

Серед праць вченого – курси лекцій, підручники, актові промови, але й значущими з точки зору філософії є і статті, які друкувалися в періодичних виданнях. Наприклад, у фондах НБ ОНУ імені І. І. Мечникова читачі можуть ознайомитись зі статтями, які були надруковані в «Журнале Министерства народного просвещения» – це «Об успехах греческих философов, в теоретическом и практическом отношении» (1839) та «О достоинстве философии ее действительном бытии, содержании и частях» (1840). В першій статті мова йде про дорогоцінний дар природи – силу людського розуму та його безграничні межі. Автор аналізує, як далеко сягають знання грецьких філософів. Він зазначає, що «філософія є Наука свідомості; а у свідомості, яка, як світло душі нашої, то зосереджується у центрі нашого духу, то входить в коло предметів, що існують поза нами, то підноситься до початку, що все перевищує і що все вмщує, виразно відрізняються три істотних елементи, які означені у філософів наступними іменами: я, не-я і абсолют, і які охоплюють собою все існуюче: я означає суб'єкт, усвідомлюючий людину; не-я – предмети, які усвідомлюють і обмежують свідомість, світ, а абсолют – первісну провину і усвідомлюючого та усвідомлюваного, Бога» [28, с. 133]. Саме на ці основні елементи намагались відповісти грецькі філософи і саме про них йде мова у статті Й. Г. Міхневича. Журнал потрапив до фондів бібліотеки Новоросійського університету з бібліотеки Віленської Академії, про що свідчить печатка на титульній сторінці «Academ. Vilmensis»¹.

У вступній лекції «О достоинстве философии ее действительном бытии, содержании и частях», яку Й. Г. Міхневич читав студентам Рішельєвського ліцею, мова йде про перевагу і цінність філософії як всеосяжної науки, яка намагалася обійняти усю цілісність предметів, дійти до останніх підстав всього існуючого та розкрити глибину нашого духу.

Отже, як бачимо, професори Рішельєвського ліцею творили оригінальні філософські праці, які стали добре знані не тільки в Україні, а й за її межами.

Політико-ідеологічні наслідки революції 1848 року в Західній Європі вплинули й на філософську думку в Україні, яка на той час входила до складу Російської імперії. Царським урядом Росії ставилось питання, чи є корисним викладання філософії при тодішньому розвитку цієї науки німецькими вченими і чи не слід прийняти заходів стосовно забезпечення студентів від мудрувань нових філософських систем? У 50-60 роках XIX ст. в університетах, а Рішельєвський ліцей на той час мав статус вищого навчального закладу, викладання філософії було припинено та замінено викладанням логіки та психології. Функції професури були перекладені на викладачів та вихованців духовних академій. У Рішельєвському ліцеї ця роль випала професору богослов'я Михайлу Павловичу Павловському.

М. П. Павловський (1809-1898) – магістр Київської Духовної Академії, протіерей, законовчитель. У Новоросійський університет прийшов професором богослов'я і пропрацював до 1873 року. З 1850 року викладав психологію й логіку. Викладання вів згідно програми Святійшого Синоду.

В період заснування Новоросійського університету (1865) наука філософія стає спеціалізацією історико-філологічного факультету, а також загальною дисципліною, яка читалась на усіх факультетах. Першим професором, хто читав студентам історію філософії в Новоросійському університеті, був Роберт Васильович Орбінський.

Р. В. Орбінський (1828-1892) – філософ, педагог, фінансист, громадський діяч. З медаллю закінчив Головний педагогічний інститут у Санкт-Петербурзі зі званням старшого вчителя (1851) і в тому ж році був призначений на посаду ад'юнкта Рішельєвського ліцею по кафедрі педагогіки, де викладав російську словесність в ліцейській гімназії. З моменту заснування Новоросійського університету, в період з 1865 і до 1876 року, Р. В. Орбінський – професор кафедри історії філософії. Вчений став першим світським викладачем філософії в Одесі після 10-річної перерви, пов'язаної з суворою забороною викладати філософію особам, що не мають духовного звання [39, с. 650].

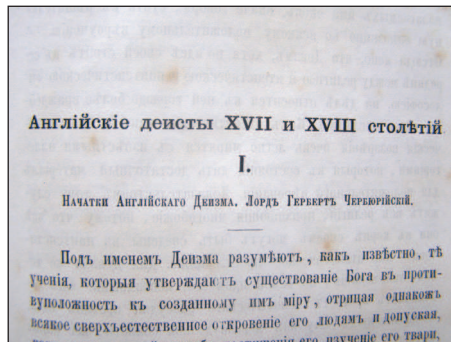
Роберт Васильович чимало сприяв поглибленню філософської освіти в Одесі. Як професійний філософ був добре обізнаний з творами Канта і присвячував цілий рік на їх вивчення зі студентами. Одночасно вивчав праці й інших німецьких філософів, читав курси з історії давньогрецької філософії від Р. Декарта й Ф. Бекона, курс новітньої філософії, особливу увагу звертав на твори О. Конта, Шопенгауера і Гартмана, викладав курси християнської філософії та курс психології. Вчений мав репутацію не просто гарного, а надто талановитого, яскравого педагога й лектора. За відгуками слухачів, умів пояснювати складні питання філософії (наприклад, Канта) настільки глибоко і разом з тим посилено, емоційно і яскраво, що його лекції запам'ятовувалися на все життя. Слухачем його лекцій був відомий історик, краєзнавець, доктор наук, професор, а також випускник Імператорського Новоросійського університету (1869) – Олексій Іванович Маркевич. У своїй книзі «Двадцятипятилетие Императорского Новороссийского университета» він писав: «Багато я чув гарних лекторів у своєму житті, достатньо назвати Ореста Миллера минулого часу, але такого як Р. В. Орбінський ніколи не чув. Дуже спокійно сидячи за кафедрою, не хвилюючись, але дуже виразно та витонченою літературною мовою викладав він свій предмет, жодного разу не запнувшись і ніколи не обмовившись чи поправляючи себе. Закривши очі, ви могли уявити собі, що вам читають наукову статтю» [24, с. 306]. В той же час Р. В. Орбінський був дуже суворим екзаменатором. Наприклад: вивчивши історію філософії по Куно Фішеру або за контекстом, який він давав, можна було розраховувати тільки на посередню оцінку,

а для більш вищої оцінки необхідно було читати праці філософів в оригіналі.

У 1868 році вийшла серйозна його філософська праця – «Английские Деисты XVII и XVIII столетий»². Під Деїзмом, – пише автор, – розуміють вчення, які стверджують існування Бога на протигагу створеному їм світу, заперечуючи однак надприродне одкровення його людям та допускаючи як єдиний спосіб осягнення його, вивчення його творіння, тобто природи [35, с. 3-4]. На думку вченого, деїзм представляє протиставлення як пантеїзму, так і атеїзму. Автор пише, що «Деїзм, хоча по ідеї своїй стоїть у середині між релігією і атеїстичною та пантеїстичною філософією, насправді ставиться до неї більш вороже, ніж остання. Як атеїстичні, так і пантеїстичні погляди дуже легко миряться з відомими алегоріями, які в змозі дати достатній матеріал для позитивного вірування. Доказом тому служать усі релігії, що визнають багатобожжя, бо всі вони в корені своєму можуть бути зведені на пантеїстичний або атеїстичний світогляд» [35, с. 4]. Ця праця, що й досі зберігається в Науковій бібліотеці, була надрукована в періодичному виданні «Записки Императорского Новороссийского университета» (1869) загальним обсягом 140 сторінок. У 1873 році Р. В. Орбінський підготував актову промову «Едуард Гартман і його філософія несвідомого». Питання щодо рекомендації її до опублікування неодноразово розглядалося на засіданні Ради університету у 1873 році, оскільки «деякі частини» промови «викликали сумніви з точки зору чинних законів про пресу».

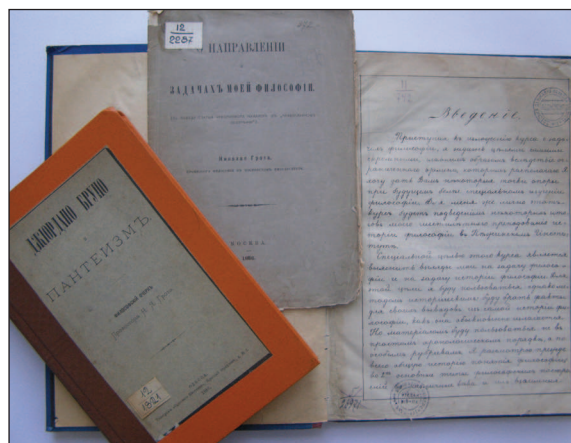
Р. В. Орбінський був відомий як людина яскраво виявлених просвітницьких вільнолюбивих поглядів й широкого кругозору, він вміло поєднував викладання в університеті із директорством у Комерційному училищі та брав активну участь у громадському житті міста. Наприклад, перебуваючи на службі у генерал-губернатора Новоросійського та Бессарабського краю в якості чиновника і знаючи іноземні мови, часто брав участь у переговорах. Вчений був ще й головою кураторської ради Міської жіночої гімназії, секретарем Одеських комітетів торгівлі і мануфактур та Біржового комітету, постійним експертом з питань торгівлі, гласним Одеської міської думи, суддею в університетському суді. Свої праці він друкував в періодичних виданнях «Южный сборник», «Журнал Министерства Народного Просвещения», «Русское слово», «Записки Одесского Общества Истории и Древностей», «Записки Новороссийского университета» та газеті «Одесский вестник». Після того як Р. В. Орбінський звільнився з університету в 1876 році, викладання філософії було покладено на різних викладачів. А саме: історію грецької філософії викладав доцент Л. Ф. Воеводський, філософію Канта знову читав Р. В. Орбінський, а грецьку філософію читав доцент Лебедев. В період з 1880 і по 1883 рік історію стародавньої філософії читав доцент Л. Ф. Воеводський [24, с. 311].

У цей час основна увага приділялась історії грецької філософії, головним чином філософії Платона та Аристотеля. Курс філософії в цілому у Новоросійському університеті викладався з позицій ідеалізму.

Коротку, але яскраву сторінку в розвиток філософської думки в університеті вписав Микола Якович Грот, чії праці, ідеї та виступи нікого не залишали байдужими. Вони завжди активізували думки інших, кликали до пошуків істини.

М. Я. Грот (1852-1899) народився у Гельсінгфорсі у дворянській сім'ї. Переїхавши з родиною до Санкт-Петербургу, закінчив із золотою медаллю Ларінську гімназію та історико-філологічний факультет Петербурзького університету (1875). Протягом року стажувався у Німеччині (Берлін та Страсбург). Сім років викладав у Ніжинському історико-філологічному інституті (1876-1883). Захистив магістерську дисертацію на тему «Психология чувствований в ее истории и главных основах» (1880) та докторську «К вопросу о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов» (1882). У 1883 році Микола Якович був обраний ординарним професором філософії Новоросійського університету.

В одеський період діяльність М. Я. Грота мала великий успіх, він знайомив слухачів з філософією Платона, читав і проводив розбори його діалогів. Переводив, розбирав та пояснював логічні твори Аристотеля. Читав історію грецької філософії, психологію та вів ще деякі спецкурси. Вчений проводив практичні заняття з історії та критики деяких етичних доктрин новітнього часу. Цей період також відзначений величезною творчою активністю, формуванням основного

кола проблем і ідей, що набули згодом подальшого розвитку. М. Я. Грот вважається одним із засновників експериментальної психології емоцій, він багато зробив для надання психологічній науці самостійності. Микола Якович брав активну участь в громадському житті, керував філософськими гуртками, був дійсним членом Одеського товариства природознавців, Одеського юридичного товариства, виступав із публічними лекціями, проводив полеміку з колегами-філософами. У статті «Філософія в Одессе» Л. М. Сумарокова про М. Я. Грота писала: «Він залишив після себе враження людини до «фанатизму» віруючої в значення філософії, що пристрасно пропагує свої погляди» [42, с. 494]. Як професійний філософ М. Я. Грот формувався під впливом античної філософії. Захоплювався позитивізмом, філософією Г. Спенсера. В одеський період він пориває з позитивізмом і визнає філософію як метафізику – знання про природу світу, про надчуттєву дійсність. Наприклад, у книзі про Дж. Бруно³, яка зберігається у фондах Наукової бібліотеки, він дійшов до ідеї безкінечної свідомості Всесвіту, єдиної, вічної та особистої [38, с. 362]. «Джордано Бруно» – це перша філософська робота вченого, що визначила його подальше філософське світосприйняття. Матеріал викладено у 8-ми розділах і в цілому робота присвячена оцінці значення Дж. Бруно та його спадщини в новій філософії, впливу на філософів XVII ст. та сучасних послідовників. М. Я. Грот намагався згрупувати найважливіші риси в житті та в доктрині Дж. Бруно, що дали можливість виявити загальне значення цього мислителя в ряді представників нової

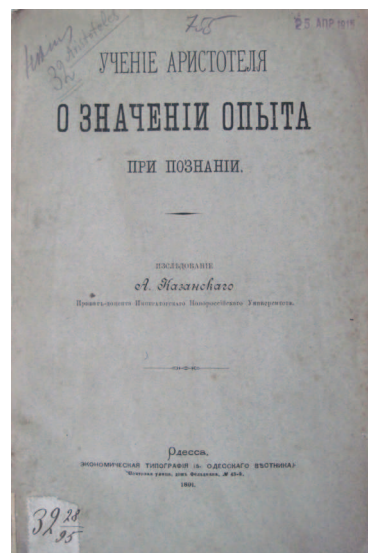

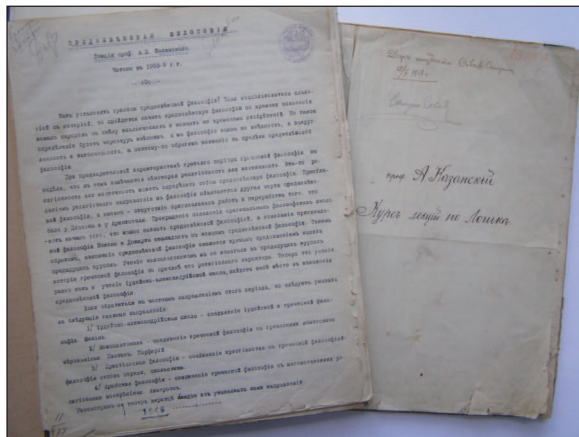
філософії і з'ясувати філософську цінність його системи. Бібліотека ОНУ має ще ряд філософських праць ученого, таких як: «Задачи философии в связи с учением Джордано Бруно» (1885), «О направлении и задачах моей философии» (Москва, 1886), «Очерки философии Платона» (Москва, 1896), «Основные типы философских построений в разные эпохи» («Русское богатство», 1884) та ін. роботи. Одним з найцінніших видань, що зберігається в Науковій бібліотеці, є рукопис курсу лекцій М. Я. Грота «Введение в курс истории философии» загальним обсягом 199 сторінок, виданий способом літографії в Одесі у 1884 році, що на сьогодні є раритетним виданням. Курс лекцій має вступ та дві частини основного тексту. З другої сторінки і до п'ятої – текст відсутній за літографічним браком. У виданні викладені погляди автора на завдання філософії та історії філософії. Для досягнення цієї мети М. Я. Грот користувався історичним методом. Для обґрунтування своїх висновків брав факти із самої історії філософії. Матеріал використовував не в простому хронологічному порядку, а в особливому – за рубриками «Загальна історія поняття філософії» та «Основні типи філософських побудов у ранні епохи», які і стали основною частиною курсу лекцій.

У другій половині 1886 р. М. Я. Грот залишив Новоросійський університет і став ординарним професором Московського університету, де згодом очолив психологічне товариство, яке під його керівництвом перетворилося на один із найбільш живих і цікавих інтелектуальних центрів Москви. Вченим було засновано журнал «Вопросы философии и психологии», який виходив в період з 1889 по 1917 роки, де публікувались результати діяльності психологічного товариства, нові переклади світової філософської класики та багато цікавих вітчизняних досліджень, а також праць самого вченого. У фондах Наукової бібліотеки зберігається майже увесь комплект цього журналу, за винятком деяких номерів. Тільки за життя М. Я. Грота до цього видання увійшло понад 65 його статей.

Серед учених-філософів Новоросійського університету слід згадати ім'я заслуженого професора – Олександра Павловича Казанського, який близько 30 років працював у Новоросійському університеті.

О. П. Казанський (1859-?) народився у Москві, навчався у Лазарівському інституті східних мов та на історико-філологічному факультеті Московського університету, який закінчив зі ступенем кандидата і був залишений при університеті для приготування до професорського звання. У 1885 році отримав ступінь магістра філософії і був призначений на посаду приват-доцента Новоросійського університету, де читав курси давньогрецької і середньовічної філософії, філософії нового часу, логіки, психології. Вчений проводив практичні заняття зі студентами. Читав в оригіналі з коментарями діалоги Платона і Аристотеля та взагалі викладання усіх їх філософських доктрин. О. П. Казанський проявляв інтерес до зарубіжної філософії – його цікавили праці У. Гамільтона, довгий час був дослідником вчень Аристотеля. За одеський період вийшли друком декілька філософських робіт, які й досі ретельно зберігаються

в Науковій бібліотеці, а саме: «Философия У. Гамильтона. Очерк по истории английской философии нового времени, преимущественно конца 18-го и первой половины 19-го столетия», яка була надрукована в Записках Новоросійського університету (1908). Окремим виданням вийшла праця «Учение Аристотеля о значении опыта при познании» (1891), де О. П. Казанський проводить дослідження філософських вчень Аристотеля і ставить за мету вилучити психологічне, пізнавальне

вчення великого філософа. Він аналізує відомі праці давньогрецького філософа – «Фізика» та «Метафізика», «Про молодість і старість», «Про життя та смерть», «Про походження тварин» та ін. Використовує цитати з оригінальних грецьких текстів. Найбільшу увагу автор приділяє поняттю пізнання та його аспектам.

У фондах Наукової бібліотеки є і раритетні видання вченого – це курси лекцій «Средневековая философия» та «Курс лекций по Логике». Лекцію «Средневековая философия» професор О. П. Казанський читав у 1908/1909 академічному році. Видання складається з 44 сторінок машинописного тексту, виданого літографічним способом. На початку доповіді автор визначає межі середньовічної філософії і пояснює, які риси є характерними для її визначення. Автор наголошує, що в середньовічній філософії обов'язково переважає релігійне направлення, яке в свою чергу пояснює другу рису середньовічної філософії – це відсутність філософських шкіл [16, с. 1]. Саме ці визначні категорії і встановлюють межі середньовічної філософії. У лекції вчений зупиняється на основних напрямках цього періоду:

- Іудейсько-александрійська школа – з'єднання іудейської та грецької філософії. Філон та вчення Філона;
- новоплатоніки – поєднання грецької філософії з грецькими язичницьким віруванням. Плотин, Порфірій та їх вчення;
- християнська філософія – з'єднання християнства з грецькою філософією отців церкви, схоластика;
- арабська філософія – поєднання грецької філософії з магометанськими релігійними поглядами. Аввероес.

«Курс лекцій з логіки» – це друга книга, де розглядаються питання про визначення логіки та її відношення до інших наук, про її місце у загальній системі наук. Олександр Павлович зазначає, що дійсним засновником логіки є Аристотель, «... бо він систематично обробив її в найголовніших її частинах» [15, с. 6]. Учений пише: «... у Середньовіччі Аристотелівські логічні твори були відомі тільки по недосконалим перекладам. Вивченням цих перекладів зайнялись деякі із особливо сильних тонких умів свого часу, і в результаті з'явилась змінена, як було зазначено, Аристотелівська логіка, відносно якої потрібно сказати ще, що хоча вона і справляла враження систематичності, але в той же час була одностороння, абстрактна, і, головне, штучно формальна» [15, с. 7]. Надалі автор веде мову про загальну логіку,

вчення про імена чи терміни, вчення про так звані регулятивні принципи силогізмів та ін. За обсягом курс складається із 40 лекцій і має 133 сторінки машинописного тексту, виданого літографічним способом. З 33 по 36 сторінку текст доповнено рукописом.

У 1914 р. О. П. Казанський переїхав до Москви, де працював приват-доцентом на кафедрі філософії.

Особлива роль в історії розвитку філософії в Новоросійському університеті належить видатному вченому вітчизняної науки, психологу, представнику емпіричного напрямку Миколі Миколайовичу Ланге, який також займався і філософськими проблемами. **М. М. Ланге (1851-1921)** – психолог, філософ і педагог. Заслужений професор (1913), заслужений ординарний професор (1916). Основоположник експериментальної психології. Народився у 1858 році, виховувався у Другій петербурзькій гімназії. Закінчив із золотою медаллю Петербурзький університет (1882). М. М. Ланге більш відомий в науковому колі як психолог, але ж вчений вніс значний вклад і в розвиток філософської думки. Його перша творча робота була написана в галузі філософії: «Философия Лейбница и его отношение к философии Локка».

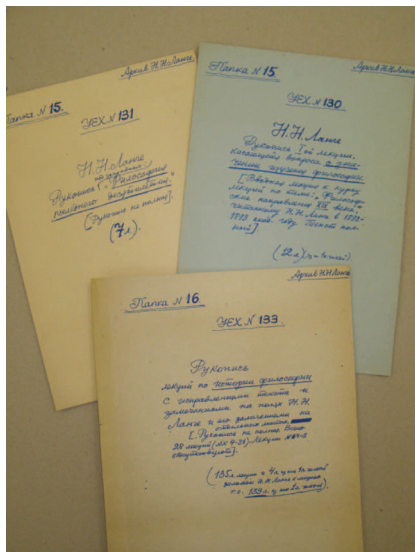
М. М. Ланге стажувався за кордоном, працював у лабораторії професора В. Вундта. Там він надрукував дві роботи, які принесли йому велику популярність. Це – «К теории чувственного внимания и активной апперцепции», та «История нравственных идей XIX века», за яку він отримав ступінь магістра філософії. У 1888 році вчений був призначений приват-доцентом Новоросійського університету по кафедрі історії філософії, де читав курс нової філософії, історії педагогіки, психології, логіки, естетики. Лекції М. М. Ланге відрізнялись науковістю, доступністю і користувались особливим успіхом серед громадськості, їх навіть друкували на сторінках місцевих газет. В одному із номерів газета «Одесский вестник» писала: «Професор Ланге – один з наших кращих лекторів. Він володіє рідкісним умінням викладати найважчі питання абстрактного характеру в красивій і захоплюючій формі» [33, с. 3].

Перу М. М. Ланге в одеський період належать праці з педагогіки, психології, логіки, а також філософії. На сьогодні у Науковій бібліотеці, а саме у Відділі рідкісних книг та рукописів, зберігається унікальний архів вченого, який може представляти неабиякий інтерес для науковців, в тому числі і для філософів. У 2010 році в результаті сумісного наукового проекту Наукової бібліотеки та кафедри психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова побачила світ монографія за назвою: «Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке».

Видання віддзеркалює різні аспекти багатосторонньої діяльності професора як психолога, філософа і діяча науки. У книгу увійшли документи із особистого архіву вченого. Складовою частиною видання є і бібліографічний покажчик праць, які зберігаються у фондах Наукової бібліотеки, серед них є і раритетні видання. Відділом рідкісної книги також створено електронний реєстр архіву М. М. Ланге, з яким можна ознайомитись на сайті Наукової бібліо-

теки (http://www.lib.onu.edu.ua/ua/archiv_museum/), де є ряд напрацювань і по філософії. Це такі як: «История философии» – рукопис, «История новой философии» – гектограф, «Великие мыслители XIX в. (И. Кант, Фихте, А. Шопенгауэр, О. Конт, Дж. С. Милль, Г. Спенсер)» – це зібрання вирізок із газети «Одесские новости». Зберігся і рукопис першої філософської праці вченого – «Философия Лейбница и ее отношение к философии Локка» та ін. праці.

Цікавою є праця «Философия последнего десятилетия», де автор порушує важливе питання: «В якому напрямку просувається сучасна філософська думка Європи та Америки та чи можна показати які-небудь загальні характерні риси філософії останнього десятиліття?». Вчений пише: «...важко виділити одне десятиліття із загального історичного потоку та дати йому яку-небудь наукову характеристику. Барвиста різноманітність філософських думок у різних країнах Європи тісно пов'язана з місцевими умовами розвитку розумової культури» [22, с. 1]. Серед архіву М.М. Ланге багато нотатків до лекцій та самі лекції. У фондах НБ ОНУ зберігається «Курс лекцій по истории новой философии», які були записані студентками 3-го курсу історико-філологічного факультету Одеських Вищих жіночих курсів у 1907/1908 академічному році. Перед тим, як розпочати курс з вивчення історії філософії, вчений аналізує найважливішу літературу з цього предмета, коментує майже кожену працю та характеризує її автора. Одним із перших серед найвизначніших творів називає «Историю Философии» Куно-Фішера і рекомендує як «...блискучий літературний талант автора». Вчений зазначає, що «Куно-Фішер був одним із найбільш видатних германських лекторів, який привертав у свою аудиторію сотні слухачів із усіх кінців світу» [19, с. 4-5]. Другий у списку – Ібервег Фр. (нім. Ueberveg Fr.) та його праця «Нарис історії філософії» (Т. 3.) (нім. «Grundriss der Geschichte der Philosophie»), присвячений історії нової філософії. М.М. Ланге вважає його необхідним довідковим виданням через повноту своїх повідомлень. А книга Фалькенберга «История Новой Философии», на його думку, відрізняється тим, що викладення історії філософії подається не за мислителями, а за проблемами у їх історичному розвитку. Про видатного датського психолога Геффдинга говорить, що він «надає хороші відомості про філософське вчення після Канта», а книга Зібберта (нім. Siebert) «История Новой Философии со времени Гегеля», хоч і не має наукового значення, але важлива як довідкове видання. Натомість зазначає, що «російська оригінальна література бідна», але звертає увагу слухачів на неперевершений нарис про філософію Берклі професора Казанського університету А. І. Смирнова та його працю «История Английской этики», нагадує і про свою роботу – «История нравственных идей 19 века» [19, с. 5].

Свої лекції вчений подавав згідно з періодизацією. Спочатку надавав характеристику філософії Ренесансу, потім його завданням було відстежити історію філософії XVII-XVIII ст., коли паралельно розвивались два напрямки нової філософії: емпіричний і раціоналістичний. І третій період – філософські системи XIX ст.,

Свої лекції вчений подавав згідно з періодизацією. Спочатку надавав характеристику філософії Ренесансу, потім його завданням було відстежити історію філософії XVII-XVIII ст., коли паралельно розвивались два напрямки нової філософії: емпіричний і раціоналістичний. І третій період – філософські системи XIX ст.,

визначений, як філософія після Канта. До книги увійшла 51 лекція, загалом це склало 202 сторінки машинописного тексту. Протягом усього курсу лекцій містяться численні дописки, написані рукою М. М. Ланге.

У фондах бібліотеки зберігається «Курс логіки», записаний також слухачками історичного відділення Одеських жіночих курсів на 1904/1905 роки. Це – машинописний текст, розміщений на 72 сторінках і виданий літографічним способом. Курс складався з 21 лекції. Лекція

починалася з розмови про філософію і про її тогочасну організацію в університетах. Вона охоплювала психологію, логіку та історію філософії – стародавньої та нової. М. М. Ланге зазначає, що «При викладенні курсу логіки ми входимо в галузь філософії, тому що психологія тепер все більше виділяється в самостійну та природничу науку, логіка ж завжди була і буде інтегральною частиною філософії» [20, с. 1].

Книга «Логіка» складається з двох частин і містить 22 лекції загальним обсягом 62 сторінки. Перша частина – «Аналитическая или анализ суждений», друга – «Нормативная или собственно логическая». Остання лекція виявляє, за яких умов судження досягає істинності і має логічну цінність.

Протягом усього тексту у цих книгах ми спостерігаємо внесені додатки, які були зроблені власноруч професором М. М. Ланге, завдяки яким можна зробити висновок, що кожна сторінка тексту ретельно перевірялась автором, майже скрізь є примітка автора – «Печать разрешаю. Н. Ланге» – останній запис було зроблено 12 лютого 1905 року.

М. М. Ланге належав до неокантівської філософської традиції, російського індивідуалізму. Вчений був першим в Росії, хто здійснив переклад «Первой аналитики» Аристотеля (1894). Микола Миколайович дотримувався ліберальних політичних поглядів. Був прихильником революції.

Маловідомим широкому загалу є ім'я **Івана Михайловича Малініна**, який став приват-доцентом історико-філологічного факультету Новоросійського університету в 1913 році, а потім магістрантом. Він читав курс вступу до філософії за Корнеліусом, Мессером, Лоським, Кюльпе, Паульсенем, Вундтом. Викладав логіку за творами Джона Стюарта Мілля, Зігварда, Дживонса. У своїх поглядах вчений наполягав на психологічних засадах логіки, користувався працями Платона, Канта. На жаль, бібліотека університету не містить у своїх фондах робіт І. М. Малініна, а інформація про нього, що міститься лише у бібліотечному архіві «Матеріали до біографій вчених та співробітників Одеського (Новоросійського) університету», губиться після 1918 року.

Імена багатьох вчених замовчувались у радянський період, і лише сьогодні є можливим віднайти інформацію про них та їх внесок у розвиток філософської науки. **Михайло Іванович Гордієвський (1885–1938)** був пов'язаний з Одесою та університетом недовго, проте залишив після себе вагомий слід. Син священика, він закінчив Київську духовну семінарію, згодом навчався на історико-філологічному

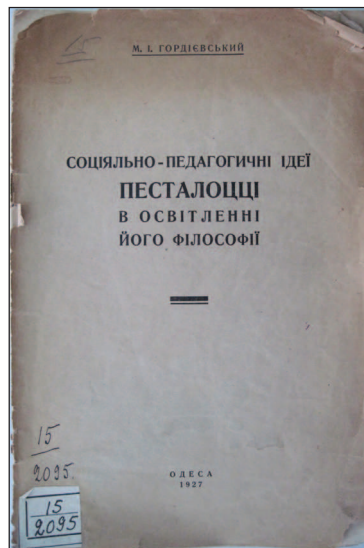
факультеті Юр'ївського університету, звідки був переведений на той же курс до Новоросійського університету. Закінчивши університет у 1910 році з дипломом першого ступеня, М. І. Гордієвський був залишений при кафедрі філософії для підготовки до професорського звання. Його науковим керівником був М. М. Ланге і саме він наполіг на тому, щоб робота Гордієвського про Іммануїла Канта «Критический разбор двух первых антиномий Канта» (Одесса, 1910) була видана окремим виданням. Приват-доцентом та магістрантом Новоросійського університету М. І. Гордієвський став у 1915 році після того, як склав іспити на старшого магістра філософії. У той же час він викладав історію в реальній школі та в Жіночій гімназії м. Одеси. Після того, як професор О. П. Казанський виїхав до Москви, його місце в університеті зайняв М. І. Гордієвський і майже одразу йому було доручено викладати курс та практичні заняття з філософії. Згодом — вже в 1919 році — він став доцентом по кафедрі фі-

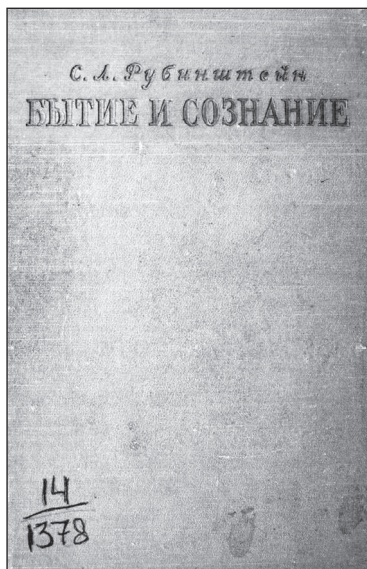
лософії, при цьому викладаючи ще й на Одеських вищих жіночих курсах. Окрім філософії, М. І. Гордієвський також читав лекції з логіки та педагогіки на словесному та історичному відділеннях. Саме педагогіка стала предметом подальших наукових досліджень вченого («Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в освітленні його філософії» (Одеса, 1927), «Радянська ювілейна література про Песталоцці. Критичний огляд» (Одеса, 1928), «Література з історії педагогіки за 10 років революції» (Одеса, 1929). Соціально-політичні події 1917–1918 років наклали відбиток на подальше життя молодого вченого. У часописі «Українське слово» в Одесі він друкував свої праці. Був членом української партії соціалістів-демократів, а у 1917 році став кандидатом у депутати Установчих зборів по Херсонському округу. Вхпив до складу редакції газети «Боротьба». У 1918 році приєднався до Української партії есерів та став її лідером, проте 1925 року залишив партію. Із реорганізацією системи освіти та Одеського університету М. І. Гордієвському довелося викладати одразу у трьох навчальних закладах – Інституті народного господарства, в Гуманітарно-суспільному інституті та в Інституті народної освіти. Одна із визначних його праць – «К вопросу о социальной педагогике Платона» – була надрукована у «Вчених записках вищої школи», що вийшли друком завдяки зусиллям М. І. Гордієвського та його колег. У цій роботі він зазначає, що Р. Пельман, який займався вивченням громадсько-політичного світобачення Платона, є необ'єктивним: «з платонівських діалогів він приводить тільки ті місця, які, як йому здається, підтверджують його точку зору, абсолютно обходячи увагою ті численні вказівки джерел, які йдуть в розріз з його власною теорією» [4, с. 91]. Сам же М. Гордієвський, спираючись на працю Платона «Політія», торкається таких питань як успадкування здібностей дітьми від батьків: «не будучи викликаною необхідністю, залучення до суспільного виховання дітей осіб, які належать до третього стану, в той же час спричинило б дуже небажані наслідки для держави»

[4, с. 92]. У статті Гордієвський погоджується, що проблема загального виховання у Платона вирішується неоднозначно, проте погоджується із перевагою суспільного виховання над родинним.

Вже у 1923 році він увійшов до правління нещодавно відкритого Одеського Будинку вчених, а згодом організував та очолив першу наукову секцію Будинку вчених – Одеське наукове товариство при Всеукраїнській Академії наук. На засіданнях вчений виступав із доповідями, серед яких – «Філософські підвалини педагогіки Г. Песталоцці», «Педагогічні погляди Дьюї», «Наукова й громадсько-педагогічна діяльність професора М. М. Ланге». Виступав М. І. Гордієвський також на засіданнях Одеського бібліографічного товариства університету та друкувався у його «Записках». Наприкінці 20-х років у сфері освіти відбулися значні зміни. Після створення Одеського державного університету він зайняв посаду професора кафедри історії стародавнього світу. Працювати ставало все важче, філософських ідей М. І. Гордієвський вже не торкався, а історична наука була підпорядкована новій ідеології. Вчений був заарештований у 1938 році разом із професором-економістом М. Є. Слабченко, його звинуватили у створенні підпільного союзу визволення України і в день арешту розстріляли. Репресована була і родина вченого. Оглядаючи науковий шлях М. І. Гордієвського, бачимо, що на самому початку його становлення як науковця філософські ідеї були провідними для нього, а згодом, хоч вивчення філософії було заборонено, йому все ж таки вдалося вплітати її засади в педагогіку та історію. У фондах Наукової бібліотеки зберігається лише 6 книг М. І. Гордієвського. Одна з них – «Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в освітленні його філософії» (1927) – знайомить читача з історією розвитку соціальної педагогіки. М. І. Гордієвський намагається поглянути на педагога Песталоцці не як на автодиакта, а як на постановника важливих педагогічних проблем, противника новогуманістичної педагогіки. Автор наводить приклади впливу попередників на діяльність Песталоцці, вказує, яка література сформувала світогляд великого педагога. Розкриваючи його професійні погляди, Гордієвський ототожнює їх із тогочасними реаліями життя.

Прихильник ідей гуманізму, співвідношення добра і зла, синтезу людських почуттів **Сергій Леонідович Рубінштейн (1889–1960)** був вихованцем Рішельєвської гімназії в Одесі, проте отримувати освіту в Новоросійському університеті не став – поїхав до Німеччини. В Одесі, ще до від'їзду, С. Л. Рубінштейн в певних колах познайомився з марксизмом, згодом він став вивчати соціально-філософські та політекономічні праці К. Маркса. Отримавши філософську освіту на філософському факультеті Марбурзького університету та захистивши докторську дисертацію «Вивчення проблеми методу» у 1913 році, він відмовився від пропозиції обійняти посаду професора кафедри філософії одного з університетів Європи і повернувся до Одеси. Починав свій шлях науковця С. Л. Рубінштейн із викладання в гімназіях логіки, психології, філософії. У 1919 році він зайняв посаду приват-доцента ка-

федри філософії історико-філологічного факультету Новоросійського університету. Після смерті М. М. Ланге у 1921 році, С. Л. Рубінштейн був обраний професором та завідуючим кафедрою психології Інституту народної освіти. Читав лекції з логіки, теорії відносності, теорії мистецтва, історії філософії, вів семінар з методології соціальних наук. Паралельно викладав в педогогічному інституті, відкритому в Одесі. Ідея «самодетермінації» або «самодіяльності» як характеристика специфіки суб'єкта, що була розроблена С. Л. Рубінштейном в Одесі, стала новою у філософсько-психологічній думці та лягла в основу опублікованої у 1922 році статті «Принцип творчої самодіяльності». У тому ж році вчений стає директором Одеської центральної наукової бібліотеки (колишньої бібліотеки Новоросійського університету). В цей час він займається написанням робіт з філософії та психології, проте публікувати їх не наважується. За С. Л. Рубінштейном, голо-

вні принципи психологічного дослідження базуються на філософських засадах і мають в основі поєднання свідомості та діяльності. На основі цих принципів він створив філософсько-психологічну концепцію людини та її психіки, теорію мислення як діяльності та як процесу. Саме мисленню присвячено чимало робіт вченого: «О мышлении и путях его исследования» (Москва, 1958), «Процесс мышления и закономерности анализа, синтеза и обобщения» (Москва, 1960). Остання є публікацією першої серії проведених у секторі психології Інституту філософії АН СРСР досліджень мислення та є доповненням попередньої. В ході досліджень автор аналізував глибинний процес мислення, що є аналізом та синтезом, абстракцією та узагальненням. В результаті цих досліджень був розроблений специфічний метод, що широко використовувався вченими-наступниками. Цікавою є ще одна робота вченого, – «Бытие и сознание» (Москва, 1957) де вчений висвітлює одну з найважливіших проблем філософської думки – питання про природу психічного, свідомості та їх відношення до буття, до матеріального світу. Автор розглядає ряд основних питань теорії пізнання – про ідеальне та матеріальне, про суб'єктивне та об'єктивне. В рішенні ряду важливих проблем, що піднімаються у цій праці, центральне місце посідає діалектико-матеріалістичне розуміння детермінізму.

Слід також звернути увагу на те, що в Новоросійському університеті досить активно вивчалось богослов'я. **Георгій Васильович Флоровський (1893–1979)** – один з найвизначніших представників філософської думки ХХ ст., богослов, філософ, візантолог. Син одеського протоієрея, ректора Одеської семінарії, він був вихованцем історико-філологічного факультету Новоросійського університету. В період навчання вивчав не лише літературу та філософію, а й математику, фізику, хімію, біологію. Першою публікацією Г. В. Флоровського став огляд «Новые книги о Владимире Соловьеве» (1912). У 1916 році він склав іспити та був залишений при кафедрі філософії та психології університету. І це не дивно, адже у 1913 році його курсова робота з класичної філології «Миф об Амфитрионе в древней и новой драме» була відзначена срібною медаллю, а у 1916 році за роботу з логіки «Кри-

тический обзор современных учений об умозаклучениях» його було нагороджено золотою медаллю. Період революції не завадив йому у 1918-1919 роках отримати ступінь магістра філософії, та після двох відкритих лекцій його було прийнято у приват-доценти Новоросійського університету. У той же час він викладав історію в середній школі, логіку – на педагогічних курсах, а для університету розробив курс «Логіка наук про природу». У 1920 році Г. В. Флоровському довелося емігрувати до Болгарії, і хоча на цьому його тісний зв'язок з Одесою переривається, йому вдалося залишити після себе чималу спадщину. На жаль, більша частина робіт, що їх залишив після себе вчений-богослов, була видана за кордоном і так там і лишилася. Наукова бібліотека має у своїх фондах працю 1912 року «Из прошлого русской мысли», і це єдиний примірник у бібліотечі, що був виданий у ті роки. У книзі Г. В. Флоровський намагається дослідити етапи становлення вітчизняної філософської думки, тісно пов'язавши їх із розвитком політичної самосвідомості російського суспільства. Він привертає увагу до слов'янофільства, посилаючись на відомих вчених минулого: М. О. Бердяєва, В. С. Соловйова, І. С. Тургенєва, О. С. Хомякова. Вчений робить такий висновок: «Люди керуються своїми переконаннями, отже потрібно діяти на переконання, переконати людей у істині. Ось яка мета філософії – вчити людей в релігійній істині розуму, здатній переродити, справити життя...» [45, с. 14]. Такі перевидані роботи як «Восточные отцы V-VIII веков» (Москва, 1992), «Жил ли Христос?» (Москва, 1991), «Пути русского богословия» (Вильнюс, 1991) наявні в фондах Наукової бібліотеки. Та незважаючи на це, Г. В. Флоровський залишається найвідомішим філософом серед випускників цієї спеціалізації університету. Щорічно в Одеському національному університеті проводяться Студентські наукові читання пам'яті Георгія Флоровського, а з 2001 року вони стали Всеукраїнською конференцією студентів-філософів. На честь Г. В. Флоровського у травні 2009 року було відкрито Науково-дослідний та освітній центр, основна робота якого полягає у дослідженні творчої спадщини ученого. Вивчаються не лише праці вченого, але й ті проблеми та теми, які він окреслював в своїх роботах. Це, насамперед, російська релігійно-філософська традиція. Центр також ставить за мету вивчення, популяризацію та розвиток досліджень в області візантології, що проводились у Новоросійському університеті. Співпрацюючи із Науковою бібліотекою Одеського університету, центр проводить засідання, що, як правило, супроводжуються книжковими виставками.

Із зміною влади після Жовтневої революції вивчення гуманітарних наук у вищих навчальних закладах зазнало значних змін. У 1928 році в Одесі було затверджено кафедру марксизму-ленінізму, із сфери освіти поступово витіснялась філософія, а на зміну їй приходили історичний матеріалізм, атеїзм та марксизм, філософська наука ставала все більш політизованою: «Нові учбові дисципліни: історія класової боротьби, основи ленінізму, історичний матеріалізм, – у вузах міста читають люди нової формації, переважно практики революційної боротьби» [42, с. 507].

Кафедру філософії в Одеському університеті очолював **Борис Мойсейович Меламед**, який за «помилки у керівництві кафедрою» 1938 році був заарештований та у 1939 висланий на п'ять років до виправничо-трудоих таборів. Згодом він був реабілітований та знов повернувся до університету, де читав історію філософії, а пізніше ще й був нагороджений медаллю «За трудову відмінність». Проте в Науковій бібліотечі зберігається лише праця Б. М. Меламеда «О вере в бессмертие души и загробную жизнь» (Одесса, 1960). В ній автор розглядає людську душу та тіло, стверджуючи неможливість існування душі як чогось відокремленого та не-

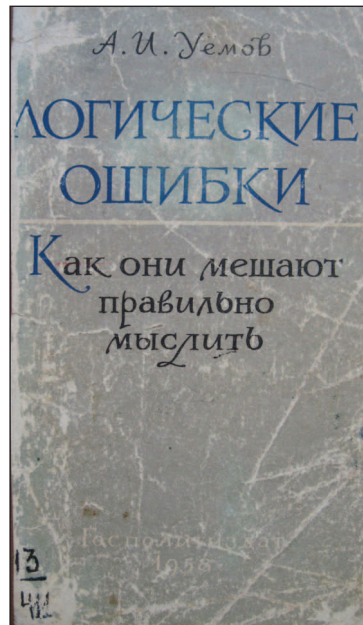
матеріального. Він наводить різні гіпотези, що дозволяють людству вірити у існування раю та пекла, наводить наукові обґрунтування того, що церква, на його думку, помиляється та стверджує, що віра людей у потойбічне життя робить легшим їх існування: «Релігія начебто знімає страх смерті, дає розраду, обіцяє безсмертя, без віри в загробне життя людині неможливо було б миритися з швидкоплинністю життя, з її негараздами» [25, с. 33]. У Науковій бібліотеці також зберігаються і статті з марксистського релятивізму, які читались на наукових сесіях.

У післявоєнні роки кафедру очолював **Самуїл Якович Коган (1902-1977)**. Він читав курс вступу до мовознавства на філологічному факультеті. На початку 30-х років він завідував кафедрою марксизму-ленінізму в медичному інституті. У 1932 році співробітники кафедри звинуватили його в симпатіях до «троцькізму» і С. Я. Когана було звільнено. Довелося йому пережити й звинувачення в космополітизмі через цікавість до «іноземців» – Платона, Спінози, Канта. Проте, після кількох років викладання математики на курсах, йому пощастило потрапити до аспірантури Одеського університету, де керівником його був відомий професор-філолог Б. В. Варнеке. У 1943 році він захистив дисертацію «Теория языка В. Гумбольдта», знаходячись разом із евакуйованим університетом у м. Байрам-Алі. Того ж року його було призначено на посаду доцента кафедри філософії. Незважаючи на те, що С. Я. Коган отримав філологічну освіту, йому вдавалося виконувати свої обов'язки на належному рівні. У 1946 році він став завідуючим кафедри, а в 1947 році в Інституті філософії АН СРСР пройшла дискусія з історії філософії, присвячена виходу книги Г. Ф. Александрова «История западноевропейской философии». Ця дискусія стала поштовхом до «викорінення залишків преклоніння перед буржуазною філософією». Нелегкі часи настали для С. Я. Когана – у 1948 році його зняли з посади завідуючого кафедри. Надалі він намагався не проявляти колишньої активності у публічних виступах. Та, навіть будучи доцентом, йому вдалося виховати цілу плеяду одеських науковців: З. В. Першину, І. М. Попову, І. Я. Матковську, В. В. Москаленко. У фондах Наукової бібліотеки можна знайти статті, читані С. Я. Коганом на наукових конференціях: «К вопросу о специфике проявления законов диалектики в развитии социалистического общества» (1955), «О формировании способностей и талантов в социалистическом обществе» (1960), «Об истолковании некоторых свойств языка в гносеологии неопозитивизма» (1961), але фундаментальних праць немає. Наукові інтереси С. Я. Когана торкались, насамперед, проблем мови, мовлення, мислення та їх співвідношення, а отже, і гносеологічних, тобто, пізнавальних проблем. Він був прихильником позитивізму та чималу увагу приділяв соціальній філософії.

У 1954-1956 роках кафедру очолював І. І. Підгрушний, у 1957-1963 роках – доцент М. Є. Овандер.

Із середини 60-х до середини 70-х років ХХ ст. кафедра філософії переживала піднесення. У 1964 році, після смерті завідуючого кафедрою філософії Одеського університету М. Є. Овандера, на його місце прийшов **Авенір Іванович Уйюмов (1928)**. Він щойно захистив докторську дисертацію «Вещи, свойства, отношения и теория выводов по аналогии», і, будучи науковцем із новим для Одеси світобаченням, зміг привнести багато нового для кола одеських філософів. Навколо кафедри були організовані філософські гуртки, семінари, спеціалізації, студентське філософське товариство, що згодом досягло популярності у місті. А. І. Уйюмов – послідовник наукової школи професора В. Ф. Асмуса. Він розвивав параметричну загальну теорію систем, досліджував її застосування у різних науках, засну-

вав теорію висновків за аналогією, концепцію емпіричного реалізму, «мови тернарного опису». За спогадами учнів А. І. Уйомова, саме з його появою в університеті почався процес відродження філософії в Одесі. Для нього важливими були набуті знання із різних наук, у тому числі з природничих. Філософський студентський клуб, заснований А. І. Уйомовим, запрошував усіх бажаючих відвідати дискусії, що проходили часто у театралізованій та гумористичній формі. Цей клуб породив наступне покоління філософів. З 1973 року А. І. Уйомов завідував відділом теорії управління та системного аналізу в Одеському відділі Інституту економіки АН України. З 1996 року вчений є професором філософського факультету Одеського університету. А. І. Уйомов заснував та очолив Одеське філософське товариство, є лідером філософської школи – однієї з трьох філософських шкіл, що існували ще за часів СРСР. Він є автором близько 500 наукових робіт з філософії, логіки та методології. Серед праць А. І. Уйомова, що містяться у фондах Наукової бібліотеки Одеського

університету, переважно праці з логіки: «Логические ошибки. Как они мешают правильно мыслить» (Москва, 1958), «Задачи и упражнения по логике» (Москва, 1961), «Логические основы метода моделирования» (Москва, 1971), «Основы практической логики с задачами и упражнениями» (Одесса, 1997). У книзі «Логические ошибки. Как они мешают правильно мыслить» описані види логічних помилок, їх сутність та причина виникнення. Автор наводить різні приклади із повсякденного життя, де проілюстровані логічні помилки, та показаний метод їх усунення. А. І. Уйомов також приділив увагу логічним формам думок та вказав, як не допустити логічні помилки у думках різної форми.

У 1977 році кафедру було перейменовано на кафедру філософії гуманітарних факультетів і з цього року до 1981 нею керувала І. М. Попова.

Філософське відділення на базі кафедри філософії природничих факультетів було започатковане 1995 року. Наступного року кафедра філософії у складі Інституту соціальних наук та кафедра філософії природничих факультетів об'єдналися.

Філософський факультет Одеського національного університету як самостійна структурна одиниця був створений 6 жовтня 2000 року на базі філософського відділення ІСН. На півдні та сході України це була перша відкрита спеціальність «Філософія» серед університетів. Під час створення до нього була приєднана кафедра філософії основ загальногуманітарного знання філологічного факультету. У 2002 році була ліцензована друга спеціальність факультету – «Культурологія». До складу факультету входять три кафедри: кафедра філософії природничих факультетів, кафедра філософії і основ загальногуманітарного знання та кафедра культурології. На факультеті працюють 5 науково-дослідних центрів: Центр логічних і системних досліджень (керівник – професор А. І. Уйомов), Центр дослідження культури ім. С. Балаєя, Центр філософських проблем сучасного гуманітарного знання (керівник – професор І. Я. Матковська), Центр компаративістських досліджень

релігії (керівник – Е. І. Мартинюк) та Центр дослідження німецької філософії (керівник – С. Г. Секундант). Спільно із Інститутом філософії, логіки та соціології Львівського філософського товариства філософський факультет Одеського національного університету видає періодичний збірник «Філософські пошуки», а спільно із філологічним факультетом та міським науковим товариством «Одеська гуманітарна традиція» – збірник «Докса». Спільний проєкт факультету з Одеською богословською семінарією та фондом «Світсько-церковної згоди» приніс успіх у 2002 році та отримав грант. Окрім того, завдяки активній роботі філософського факультету та його співробітництву з різними організаціями, у тому числі міжнародними, філософія в Одесі знов переживає злет.

Отже, у ХХІ ст. знову відроджуються філософські традиції Одеського (Новоросійського) університету, які було започатковано ще століття тому. Сьогодні зростає інтерес вчених до недослідженої спадщини минулих літ, забуті імена знов стають актуальними. Наукова бібліотека університету імені І. І. Мечникова, яка зберігає безліч філософських робіт своїх вчених-філософів, стане у нагоді кожному, хто цікавиться розвитком філософських традицій в нашому регіоні.

Примітки

¹Віленська академія – це перша католицька школа університетського рівня, яка була заснована у 1579 році у місті Вільно. Школа мала гуманітарний напрямок, з богословським, філософським та юридичним факультетами і латинською мовою навчання. Віленська бібліотека академії на той час була визначним книгосховищем Східної Європи. Після закриття Віленського університету у зв'язку з придушенням польського повстання, на базі університету було засновано Медико-хірургічну і Духовну академії. У 1843 році значна частина літератури з бібліотеки Віленської Медико-хірургічної академії потрапила до Рішельєвського ліцею (докладніше див. статтю Алексєнко М. В., в цьому випуску).

²Деїзм розвинувся насамперед у Великобританії у ХVІІ ст. Родоначальником деїзму вважається філософ лорд Герберт Черберійський, що розвинув ідею релігії розуму.

³Джордано Бруно – італійський священик, монах, філософ і поет. За своїм світосприйняттям був пантеїстом. Він вірив в ідею про нескінченність Всесвіту, про безліч заселених світів та переселення душ. За свої переконання був визнаний еретиком та спалений на вогні Інквізицією.

Список використаної літератури:

1. *Абульханова-Славская К. А.* Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна / К. А. Абульханова-Славская, А. В. Брушлинский. – М. : Наука, 1983. – 243 с.
2. *Бойправ М. Д.* Наукова спадщина і сучасна психологія / М. Д. Бойправ. – Ніжин, 2009. – 182 с.
3. Випускники Одеського (Новоросійського) університету : енцикл. словн. Вип. 1. / упоряд. : М. О. Подрезова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова ; відп. ред. В. А. Сминтина ; заст. відп. ред. М. О. Подрезова ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Астропринт, 2005. – 264 с.
4. *Гордиевский М. И.* К вопросу о социальной педагогике Платона / М. И. Гордиевский // Ученые записки высшей школы г. Одессы. – 1922. – Т. 2. – С. 91-96.
5. *Гордиевский М. И.* Критический разбор двух первых антиномий Канта / М. И. Гордиевский. – Одесса : тип. «Техник», 1910. – 86 с.
6. *Гордиевский М. И.* Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в освітленні його філософії / М. І. Гордієвський. – Одеса, 1927. – 22 с.
7. *Гребенник Г.* Кафедра или веселые ребята / Геннадий Гребенник // Одеський університет. – 1995. – (№ 22–23) 18 жовт. – С. 5.
8. *Гребенник Г.* Учитель философии / Геннадий Гребенник // Одеський університет. – 1995. – № 6–9 (12 трав.). – С. 12.

9. Гребенник Г. Учитель философии : продолжение / Геннадий Гребенник // Одеський університет. – 1995. – № 14–17 (28 черв.). – С.-13.
10. Грот Н. Я. Введение в курс истории философии : лекции проф. Новорос. ун-та Н. Я. Грота / Николай Яковлевич Грот. – Одесса : тип. В. Кирхнер, 1884. – 199 с.
11. Грот Н. Я. Джордано Бруно и пантеизм : филос. очерк / Николай Яковлевич Грот. – Одесса : тип. «Одес. вестн.», 1885. – 86 с.
12. Зеленецкий К. П. Опыт исследования некоторых теоретических вопросов / К. П. Зеленецкий. – М. : Унив. тип., 1835-1836. – 266 с.
13. Зеленецкий К. П. Система и содержание философского языкоучения с приложением к языку русскому : консп. чтений / К. П. Зеленецкий. – СПб : тип. Имп. Рос. Акад., 1841. – 56 с.
14. Історія Одеського університету (1865–2000) / Л. О. Ануфрієв, С. О. Аппатов, Ю. О. Амброз [та ін.] ; гол. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2000. – 226 с.
15. Казанский А. П. Курс лекций по логике / Александр Павлович Казанский. – [Одесса?], [б. м.]. – 133 с.
16. Казанский А. П. Средневековая философия : лекции, читанные в 1908-1909 гг. / Александр Павлович Казанский. – [Одесса?, 1909?]. – 44 с.
17. Казанский А. П. Учение Аристотеля о значении опыта при познании / Александр Павлович Казанский. – Одесса, 1891. – 415 с.
18. Казанский А. П. Философия У. Гамильтона. Очерк по истории английской философии нового времени, преимущественно конца 18-го и первой половины 19 -го столетия / Александр Павлович Казанский // Зап. Новорос. ун-та. – 1908. – Т. 3. – С. 1-128.
19. Ланге Н. Н. Курс истории новой философии, составленный слушательницами 3-го курса историко-филологического факультета / под ред. Н. Н. Ланге 1907/1908. – Одесса, [1908?] – 202 с.
20. Ланге Н. Н. Курс логики, составленный слушательницами исторического отделения Одесских женских педагогических курсов на 1904/1905 академический год / под ред. Н. Н. Ланге. – Одесса : литогр. И. Апостолова, 1904. – 72 с.
21. Ланге Н. Н. Логика / Н. Н. Ланге. – [Одесса?], [б. г.]. – 62 с.
22. Ланге Н. Н. Философия последнего десятилетия / Н. Н. Ланге. – 7 л. (рукопис).
23. Ленц Н. Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей 1804-1817 / Ленц Н. – Одесса : Экономическая тип., 1903. – 386 с.
24. Маркевич А. В. Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского Университета : историческая записка / А. В. Маркевич // Зап. Имп. Новорос. уни-та. – 1890. – Т. 53. – С. 305-316.
25. Меламед Б. О вере в бессмертие души и загробную жизнь / Б. Меламед. – Одесса, 1960. – 38 с.
26. Михневич И. Г. Исторический Обзор сорокалетия Ришельевского лицея, с 1817 по 1857 г. / сост. Иосиф Георгиевич Михневич. – Одесса : тип. «Л. Нитче», 1857. – 201 с.
27. Михневич И. Г. О достоинстве философии, ее действительном бытии содержании и частях / Иосиф Георгиевич Михневич // ЖМНП. – 1840. – Ч. 25, 2 отд. – С. 111-131.
28. Михневич И. Г. Об успехах греческих философов, в теоретическом и практическом отношениях / И. Г. Михневич // ЖМНП. – 1839. – Ч. 24, 2 отд. – С. 129-166.
29. Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке : монография / В. И. Подшивалкина, Р. Н. Свиноаренко, Е. В. Полевщикова ; авт.-сост. : М. В. Алексеенко, Е. В. Бережок, О. Л. Ляшенко [и др.] ; науч. ред. В. И. Подшивалкина ; отв. ред. М. А. Подрезова ; библиогр. ред. В. В. Самодурова ; ОНУ им. И. И. Мечникова. – Одесса : Астропринт, 2010. – 352 с. – (Сер. «Развитие науки в Одесском (Новороссийском) университете» ; вып. : Психология).
30. [Некрологическое известие] // Одесский вестник. – 1843. – № 69 (28 авг.) – С. 329.
31. Обзорение преподавания наук в ИНУ. – Одесса, 1865-1869; 1885-1896; 1897-1900-1915.
32. Обзорение преподавания наук в Ришельевском лицее. – Одесса, 1838; 1843, 1844; 1857.
33. [Объявление о лекции Н. Н. Ланге] // Одесские вестник. – 1892. – № 50 (23 февр.) – С. 3.
34. Одесский университет. – 1995. – 7 черв. – С. 4.
35. Орбинский Р. В. Английские Деисты XVII и XVIII столетий / Роберт Васильевич Орбинский // Зап. Имп. Новорос. ун-та. – Одесса : тип. П. Францова, 1868. – Т. 3, вып. 1. – 142 с.
36. Очерки развития науки в Одессе / В. М. Адамян, Л. А. Алексеева, Ю. А. Амброз [и др.]. – Одесса : НАН Украины. Южный науч. центр, 1995. – 576 с.
37. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы 1803-1920 / Э. Г. Плесская-Зебольд. – Одесса, 1999. – 520 с.

38. Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. словн. : в 4-х т. / відп. ред. В. А. Сминтина ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – 2-е вид., доп. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 1 : Ректори. – 2005. – 124 с. ; Т. 2. – 2005. – 509 с. ; Т. 3. – 2005. – 597 с. ; Т. 4. – 2005. – 629 с.
39. Роберт Васильевич Орбинский // Исторический вестник. – 1893. – № 2-3. – С. 650 (Смесь).
40. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : изд. Акад. наук СССР, 1958. – 147 с.
41. Русская философия : словарь / под общ. ред. М. А. Маслина. – М. : Республика, 1995. – 655 с.
42. Сумарокова Л. Н. Философия в Одессе / Л. Н. Сумарокова // Очерки развития науки в Одессе / В. М. Адамян, Л. А. Алексеева, Ю. А. Амброз [и др.]. – Одесса : Титул, 1995. – С. 491-52.
43. Уемов А. И. Логические ошибки : как они мешают правильно мыслить / Авенир Иванович Уемов. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1958. – 118 с.
44. Философское отделение в университете // Одеський університет. – 1995. – № 10-13 (7 черв.). – С. 4.
45. Флоровский Г. В. Из прошлого русской мысли / Г. В. Флоровский. – Одесса, 1912. – 22 с.
46. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Вид. 2-е. – Мюнхен, 1983. – 175 с. – (Сер. «Монографії»; ч. 34.).
47. Шеллинг Ф. Введение в умозрительную физику / Ф. Шеллинг ; пер. с нем. Николай Курляндцев. – Одесса : Гор. тип., 1833. – 63 с.
48. Шуберт Г. Главные черты космологии / Г. Шуберт ; пер. с нем. Николай Курляндцев. – Одесса : Гор. тип., 1834. – 121 с.

Надійшла 20.11.201

А. П. Бахчиванжи,

зав. інформаційно-бібліографічним відділом Научної бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина;

В. С. Елпатьевская,

ведущий бібліограф Научної бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

**К ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ФИЛОСОФИИ В ОДЕССКОМ
(НОВОРОССИЙСКОМ) УНИВЕРСИТЕТЕ (НА МАТЕРИАЛАХ
ФОНДОВ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ОНУ ИМЕНИ
И. И. МЕЧНИКОВА)**

Резюме

С 90-х годов прошлого века в нашей стране начали исследовать феномен институционализации философской культуры в XIX – XX вв., связанный с деятельностью преподавателей, работавших в учебных заведениях. Наше обращение к этой тематике побудила выставка, которая состоялась в 2010 году по теме «Развитие философии в Одессе», где на обозрение посетителям были представлены ряд философских трудов ученых Одесского (Новороссийского) университета.

Цель данной статьи – обозначить представителей университетской философии и показать их наследие. Часть из них сделала весомый вклад в обоснование и распространение философской мысли на Украине.

Ключевые слова: Ришельевский лицей, Новороссийский университет, Одесский национальный университет, университетская философия, философская мысль, история философии, логика, психология.

G. P. Bakhchyvanzhy,

Head of the Information-bibliographical Department
Scientific Library of the
Odesa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine;

V. S. Yelpativska,

Chief Bibliographer
Scientific Library of the
Odesa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine

TO THE HISTORY OF THE STUDY OF PHILOSOPHY IN ODESA
NOVOROSIISKYI UNIVERSITY
(ON THE STACKS OF SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ODESA
I.I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY)

Summary

The phenomenon of institutionalization of the philosophical culture in the 19th – 20th centuries has been researched in our country since 1990s. It was associated with the teachers activities in educational institutions. The reason of our investigation was the exhibition “The development of Philosophy in Odesa” held in 2010. Numerous philosophy works of the Odesa Novorosiiskyi University scientists were exhibited there.

The purpose of this article is to identify representatives of the University philosophy and to show their heritage. Some of them made a significant contribution to the study and dissemination of philosophical science in Ukraine.

Key words: Richelieu Lyceum, Novorosiiskyi University, Odesa National University, University philosophy, philosophical science, the history of philosophy, logic, psychology.